

УДК 316.6:159.98

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-1.3>**С. М. Волошин**кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри практичної психології
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ЗМІСТОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ ДЛЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена аналізу змістового забезпечення організації соціально-психологічного тренінгу для дітей старшого шкільного віку. Установлено, що в професійній діяльності практичного психолога закладів загальної середньої освіти важливими є вміння та досвід організувати такого виду тренінг із його широким спектром освітніх можливостей, спрямованих на процеси активізації, оптимізації, інтенсифікації, отримання стійкого результату розвитку творчого потенціалу в навчальному процесі. Використовуючи тренінгові технології, практичний психолог сприяє рефлексії учасниками тренінгу отриманих знань, які мають трансформуватися через інтелект, досвід, емоційні переживання.

Проаналізовано навчально-пізнавальну діяльність учнів у тренінговому занятті, яка повинна відповідати основним цілям навчання, виховання та розвитку й виконувати такі функції: прищеплювання школярам потреби та навичок самостійного поповнення знань; розвиток у старших школярів умінь і навичок логічних міркувань; розвиток пізнавальних здібностей і вмінь використання всіх джерел пізнання; формування світогляду школярів. Досліджено, що реалізація функцій повинна здійснюватися в умовах освітньо-розвивального середовища, що означає орієнтацію змісту, форм, методів, засобів, характеру взаємодії учасників процесу на особистість учнів старших класів.

Аргументовано, що соціально-психологічний тренінг у роботі практичного психолога закладів загальної середньої освіти є одним із активних інструментів, що застосовується в процесі розв'язання проблем організації навчально-виховної діяльності з дітьми старшого шкільного віку з метою налагодження контактів з однолітками й корекції міжособистісних стосунків в умовах учнівського класу. З'ясовано, що соціально-психологічний тренінг стає інтеріоризацією соціального досвіду, репрезентацією внутрішнього світу старшокласників, емоційно-вольової сфери, має великий потенціал щодо гармонізації соціальних взаємин у колективі учнів.

Ключові слова: навчальна мотивація, соціально-психологічний тренінг, саморозвиток особистості, особистісне самовизначення, тренінгові методики, заклад загальної середньої освіти.

Постановка проблеми. У сучасному навчально-виховному просторі використання тренінгових технологій спричиняє значний вплив на процес розвитку та виховання дітей старшого шкільного віку. Зокрема, надзвичайно важливим є те, що в цьому віці відбувається формування особистісного та професійного самовизначення, розвиток соціального статусу особистості, проявляється гнучкість життєвих стратегій і їх узгодженість із соціокультурною ситуацією. Формування вмінь саморозвитку особистості, життєвих соціально-педагогічних і психологічних компетентностей можливе завдяки використанню в навчально-виховному процесі закладів загальної середньої освіти тренінгових занять різного рівня й окремих їх компонентів, проте за умови активної дії та творчості всіх учасників цього процесу.

Тренінг позначається широким колом тренувальних методик і заходів, поєднаних різними

принципами та компонентами, а також наголошує на тому, що різні елементи тренінгів можуть взаємодіяти одне з одним. Такий розвиток соціальної ситуації дітей старшого шкільного віку дає їм змогу бути активними творцями власного життя й суспільства, мати право свободи вибору і ставати суб'єктом особистісної життєдіяльності. Методика проведення тренінгових занять і тенденція застосування тренінгових технологій у соціально-педагогічній роботі досліджуються в працях В. Барко [1], Р. Білоуса [2], Ю. Іваненко [10], Г. Ковальчук [12], І. Манохіної [14], Л. Новікової [15], Н. Василенко [3] та ін.

Мета статті – проаналізувати специфіку використання тренінгів у діяльності соціального педагога з дітьми старшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Шкільне навчання дітей старших класів – багатобічна мотиваційна діяльність. Структура мотивації та характер

мотивів змінюються залежно від зовнішніх факторів навколишнього середовища, досвіду учня в навчальному та позанавчальному середовищі, від рівня дидактичної й виховної роботи в школі. Становлення «Я» дітей старшого шкільного віку – це засвоєння нових значущих цінностей безвідносно до поглядів референтних осіб, зростання довіри до групи однолітків, підвищення стійкості до фрустрацій, потреба в самостійності, підвищення вимог до самого себе, поглиблення самооцінки, прийняття на себе відповідальності [12].

Дієвим засобом розвитку особистості дитини в процесі виховної та навчальної роботи в загальноосвітньому закладі є соціально-психологічні тренінгові заняття з їх широким спектром освітніх можливостей, спрямованих на процеси активізації, оптимізації, інтенсифікації, отримання стійкого результату розвитку творчого потенціалу.

У роботі практичного психолога з дітьми старшого шкільного віку система соціально-психологічних тренінгів є одним із головних методів втручання, корекції й розвивальної роботи. Таке трактування дає нам змогу зазначити, що дослідження особливостей використання цієї системи має теоретичне і практичне значення. Під час проведення соціальним педагогом тренінгових занять треба враховувати основні функції та правила процесу ігрової терапії.

Тренінг орієнтований на встановлення зв'язків між системою знань та актуалізацією їх на практиці шляхом створення ефективної взаємодії. Під час тренінгу відбувається неформальне спілкування, пошук різних варіантів розвитку й розв'язання зазначених соціальних і життєвих проблем [13].

Основним механізмом проведення соціально-психологічних тренінгів є вплив на мотиваційно-поведінкову сферу особистості учасників тренінгових занять. Практичний психолог закладів загальної середньої освіти повинен володіти критеріями необхідності й достатності, мати достатній рівень моральності та відповідальності, а також розвинути регулятивним потенціалом володіння конкретною ситуацією. Уміле педагогічне керівництво тренінговим заняттям забезпечує їх максимальний ефект, сприяє виконанню одного з основних завдань – створенню умов для знаходження її учасниками нового значущого досвіду соціальної поведінки [6].

Практичний психолог закладів загальної середньої освіти як фахівець має бути готовим до невизначеності в певній ситуації, використовуючи широкий спектр тренінгових засобів впливу. Перелік цих якостей можна доповнити й такими, які відіграють роль негативних. Серед них – зниження мотивації до тренера, неадекватна самооцінка та психологічна неготовність до роботи з дітьми; відсутність креативності тощо.

Практичний психолог, який виконує роль тренера, повинен створити комфортну соціально-психологічну атмосферу для дітей старшого шкільного віку в процесі тренінгових занять, сприяти розвитку пізнавального інтересу до навколишнього світу й готувати старшокласників до продуктивного суспільного життя [14, с. 16].

Специфічними рисами тренінгів називають такі: реалізація принципів групової та колективної роботи; налаштованість на допомогу учасникам; наявність створеної постійної групи учасників тренінгових занять (від 7 до 15 чоловік); певна організація простору; застосування активних методів групової роботи; атмосфера свободи спілкування між учасниками тренінгової групи та соціального педагога з тренінговою групою.

Організація якісного соціально-психологічного тренінгового заняття має передбачати чітке використання анкет, що містять інформацію про учасників тренінгу (вік, стать); перелік запитань за темою системи тренінгових занять; очікування учасників від роботи тренінгу та діяльності групи; складання висновків, чого кожен навчився під час тренінгу та які знання отримав в майбутньому. Складання та планування анкет сприятиме визначенню тренерами основних позитивних і негативних ситуацій під час перебігу тренінгових занять, дасть змогу робити висновки про успішність і неуспішність серій та окремих компонентів проведених соціально-психологічних тренінгів [4; 8]. У нашому випадку діти старшого шкільного віку володіють особистими мотивами, виокремлюють мету участі в тренінговому занятті, формують певні очікування результатів процесу тренінгової діяльності.

Розвиток соціальної ситуації тренінгу матиме результат у комунікативному плані. Це означитиме, що в учасника формуватимуться знання про вербальну й невербальну комунікацію. Соціально-психологічний тренінг варто розглядати в інтерактивному аспекті, тобто в учасників ідентифікується роль лідера, учасника, спостерігача чи навіть критика.

Результати проаналізованих досліджень і публікацій свідчать, що змістом використання соціально-психологічних тренінгів є розвиток нових умінь і навичок учнів старших класів на основі вже здобутого певного рівня знань, спрямованих на оптимізацію цього розвитку, формування управлінських умінь, розв'язання конфліктів, комунікацію і взаєморозуміння, ефективну взаємодію між учнями [2; 5].

Використання соціально-психологічних тренінгів у процесі навчальної діяльності в закладі загальної середньої освіти передбачає розв'язання певних проблем, які регулюють формування якостей особистості. Такі групові тренінгові заняття передбачають формування вмінь вербалізувати думки, конкретизувати прагнення про-

фесійного зростання для розвитку власного «Я», визначати межу особистісних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні в тренінговій ситуації.

Узагальнюючи підходи, що пропонують дослідники, визначимо такі організаційно-педагогічні умови організації ефективної тренінгової діяльності в процесі діяльності практичного психолога: урахування й аналіз особливостей навчально-виховного процесу та вікових особливостей учнів старшого віку в процесі організації тренінгової діяльності; створення атмосфери захисту й підтримки дітей у тренінговому занятті; використання змагання як засобу стимуляції активності гравців; пріоритетність комплексних форм тренінгової діяльності.

Концепція соціально-психологічних тренінгів припускає, що особистість недостатньо володіє навичками, необхідними для ефективного міжособистісного спілкування. Передбачається, що в процесі проходження серії тренінгових занять, які пов'язані формуванням навичок ефективного спілкування, співчуття, вирішення конфліктів, поведінки в умовах тиску, загроз і дискримінації, особистість успішно набуде нових компетенцій. Тренінги включають вправи, спрямовані на розвиток цих компетенцій. Обговорення кожної вправи дає можливість учасникам проаналізувати інформацію, знання чи власний досвід, отриманий під час виконання [7, с. 196].

Отже, можемо констатувати, що, використовуючи тренінгові технології, практичний психолог сприяє рефлексії учасниками тренінгу отриманих знань, які мають трансформуватися через інтелект, досвід, емоційні переживання. Навчально-пізнавальна діяльність учнів у тренінговому занятті повинна відповідати основним цілям навчання, виховання й розвитку, виконувати такі функції: прищеплювання школярам потреби та навичок самостійного поповнення знань; розвиток у старших школярів умінь і навичок логічних міркувань; розвиток пізнавальних здібностей і вмінь використання всіх джерел пізнання; формування світогляду школярів.

Реалізація цих функцій повинна здійснюватися в умовах освітньо-розвивального середовища, що означає орієнтацію змісту, форм, методів, засобів, характеру взаємодії учасників процесу на особистість учня, що сприяє розвитку його інтелектуального, творчого, духовного потенціалу, емоційно-вольових якостей, мислення, загальної культури [10, с. 23].

Освітньо-розвивальне середовище тренінгової системи має відповідати віковим особливостям дітей. Загалом воно визначається взаємозв'язком таких компонентів, які призначені забезпечувати і стимулювати вільний вибір і зміну видів діяльності дитини, створювати актуальні для неї й доступні для її розвитку проблемні ситуації.

Основна частина тренінгового заняття має на меті виконання таких завдань: оцінювання рівня

інформованості учасників тренінгу; з'ясування рівня знань учасників стосовно проблем, що розглядатимуться на тренінгу; вправи на актуалізацію проблеми тренінгу. Особливо тренінгові методики використовуються, коли процес навчання спрямований на накопичення інформації, формування життєвих навичок і компетенцій [9].

Залежно від мети на кожному тренінговому занятті використовуються різні засоби. Чільне місце посідає бесіда, спрямована на ознайомлення учнів із поняттям «самовиховання» й обґрунтування його доцільності, формування відповідної мотивації, проводилася на вступному ігровому занятті. Моделювання конфліктних ситуацій і вивчення правил самовиховання мають місце на останньому занятті.

Знання технологій управління конфліктами та їх розв'язання дає можливість учням старших класів успішно вирішувати їх чи запобігати їх появі. У контексті досліджуваної проблеми нами укладено та проведено на базі Ралівської загальноосвітньої середньої школи I–III ступенів Самбірської районної ради Львівської області програму соціально-педагогічного тренінгу «Формування навичок подолання міжособистісних конфліктів серед дітей старшого шкільного віку в умовах загальноосвітньої середньої школи».

Ця тренінгова програма спрямована на аналіз і вивчення конфлікту в умовах класу, де навчаються діти старшого шкільного віку. За характером спрямованості програму можна визначити як каузальну, тобто спрямовану на корекцію негативних проявів у взаєминах, що впливають на надмірну конфліктність особистості в шкільному класі. За характером управління та коригувальними впливами запропонована програма – директивна; за терміном – коротка.

Мета: сформувати вміння резистентності до конфліктів, сформувати навички й особистісні якості у вирішенні міжособистісних конфліктів між учнями старшого шкільного віку; підвищити рівень конфліктологічної культури в дітей старшого шкільного віку в умовах загальноосвітніх навчальних закладів; розвинути вміння регулювати свій емоційний стан у конфліктних ситуаціях.

Завдання програми: розширити та поглибити знання про конфлікт; усвідомити особистий емоційний стан під час конфлікту; розвивати здатність до безконфліктного спілкування; формувати здатності до розв'язання конфліктних ситуацій, відпрацьовувати навички формування позитивного психологічного клімату в колективі класу; засвоїти ефективні способи врегулювання конфліктів. Кількість введучих: практичний психолог. Тренінгове приміщення: простора аудиторія зі стільцями з необхідним обладнанням. Учасники: група учнів старших класів. Вік учасників: 16–17 років. Час проведення: 3 дні.

Метою першого етапу є формування в дітей прагнення до вивчення своєї особистості, своїх позитивних і негативних рис у конфлікті, підведення їх до визначення суперечностей у їхньому «я-реальному» та «я-ідеальному» та усвідомлення необхідності змінитися на краще. Завдання першого етапу: встановити довірливі взаємини й викликати в учнів бажання співпрацювати; сформулювати уявлення про конфлікт в учнів; актуалізувати «я-реальне» в дітей; сприяти формуванню адекватного рівня домагань, орієнтувати учнів на висунування конкретних самозавдань; надавати учням рекомендації щодо втілення ідеї подолання та запобігання конфліктам.

II етап – формування навичок подолання конфліктів засобами тренінгових технологій. Метою другого етапу є формування в дітей висновків щодо наявності негативних і позитивних рис у їхній особистості в процесі конфліктів, формування знань, умінь і навичок подолання конфліктів. На цьому етапі варто вирішувати такі завдання: поглиблення знань про медіацію в конфлікті; формування навичок подолання конфліктів; прояв бажаних рис особистості в повсякденному житті; вивчити конфлікт як елемент тренування комунікативних навичок; розвиток спостережливості; вивчити причини й аналізувати виникнення конфліктів; дослідити конфліктну ситуацію; навчитися ефективно добирати аргументи в конфлікті; поглибити знання про конфлікт; навчитися використовувати тактику співробітництва. Проведення занять II етапу вимагає такої організації практичної роботи, де учні мали б можливість проявити бажані риси. Із цією метою організуються заняття з надання учасникам інформації про формування упереджень і способи запобігання їм; діагностики стратегій розв'язання конфліктних ситуацій. Основним прийомом, який використовується, є накладення стереотипів поведінки «я-ідеального» на поведінку в повсякденному житті.

III етап – подальше стимулювання процесу саморозвитку учнів старших класів за допомогою тренінгових методик. Метою етапу є вироблення в дітей старшого шкільного віку позитивного стійкого прагнення до резистентності в конфлікті. Завдання III етапу: проаналізувати й порівняти особливості власної поведінки до й після участі в заняттях; виокремити зміни, що відбулися завдяки тренінгам; сформулювати програми подолання конфліктів на майбутнє. Під час складання такої програми надається індивідуальна допомога учням старших класів у визначенні засобів подолання конфлікту. На заняттях III етапу, вивчаючи особливості власної особистості, учні порівнюють дані з попередніми записами у щоденниках і відзначають зміни, які відбулися з ними завдяки тренінгу.

Висновки. Тренінгові технології в роботі практичного психолога є одним із активних інструмен-

тів, що застосовується в процесі розв'язання проблем організації навчально-виховної діяльності з дітьми старшого шкільного віку з метою налагодження контактів з однолітками та корекції міжособистісних стосунків в умовах учнівського класу. Тренінгові технології стають інтеріоризацією соціального досвіду, репрезентацією внутрішнього світу старшокласників, їхньої емоційно-вольової сфери, мають великий потенціал щодо гармонізації соціальних взаємин у колективі.

Аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що за допомогою соціально-психологічних тренінгів пропагуються певні ціннісні установки, світоглядні стереотипи й моделі поведінки. Виховна цінність такого виду тренінгів полягає в тому, що завдяки їм відбувається формування цінностей, умінь, навичок і життєвих компетенцій, також вони дають змогу усвідомити негативні прояви різних життєвих ситуацій на особистісному рівні, усвідомити важливість запобігання їм чи подолання їх.

Література:

1. Барко В.І. Методика проведення тренінгів управлінського спрямування. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 4. С. 70–77.
2. Білоус Р.М. Мій професійний вибір: тренінг старшокласників. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 11. С. 29–39.
3. Василенко Н.А. Вплив комп'ютерних ігор на формування адиктивної поведінки підлітка. *Вісник Харк. держ. акад. культури* : зб. наук. праць. Харків : Вид-во ХДАК. 2010. Вип. 31. С. 249–255.
4. Вачков І.В. Основы группового тренинга. Психотехники. Москва : Ось-89, 2001. 224 с.
5. Гуцало Е.У. Вікова психологія : курс лекцій. Кіровоград, 2004. 188 с.
6. Гуцуляк Н.М. Вікова психологія. Чернівці : Рута, 2007. 95 с.
7. Дамбаева Г.-Х.Б. Некоторые особенности социализации личности в информационном обществе. *Известия Томского политехнического университета*. 2010. № 6. С. 196–199.
8. Дуткевич Т.В. Вікова і педагогічна психологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ. Кам'янець-Подільський, 2007. 207 с.
9. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1985. С. 144.
10. Іваненко Ю.В. Теоретична модель тренінгової технології вирішення соціальної проблеми клієнта в соціальній роботі. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Луганськ, 2009. № 3 (23). С. 76–83.
11. Керик О.Є. Соціально-педагогічний тренінг як інтерактивна форма навчання. *Розвиток*

- сучасної освіти і науки* : тези III Міжнародної науково-практичної конференції. Дрогобич : Посвіт, 2015. С. 15–17.
12. Ковальчук Г., Бутенко Н., Артюшина М. Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін. Київ : КНЕУ, 2006. 320 с.
13. Кроль Л.М., Михайлова Е.Л. Тренінг тренерів: як закалялась сталь. Москва : Независимая фирма «Класс», 2002. 192 с.
14. Манохіна І. Тренінг як засіб формування готовності майбутнього соціального педагога до роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2012. Вип. 37 (2). С. 16–22.
15. Новікова Л.М. Тренінг як засіб активізації навчання у вищій школі : науково-методичний посібник. Павлоград : ЗДІЕУ, 2008. 110 с.

Voloshyn S. M. Content of the organization of social and psychological training for children of senior school age in professional activity of practical psychology of general secondary education institutions

The article deals with the analysis of the content maintenance of the organization of social and psychological training for senior schoolchildren. It is established that in the professional activity of the practical psychologist of institutions of general secondary education, the ability and experience to organize such training with their wide range of educational opportunities aimed at activation, optimization, intensification, obtaining a stable result of the development of creative potential in the educational process is important.

Using training technologies, practical psychologist promotes the reflection by the participants of the training of the knowledge that has to be transformed through intelligence, experience, emotional experiences. The educational-cognitive activity of students in the training session is analyzed, which should correspond to the main aims of education, education and development, and to perform the following functions: instilling students the skills and needs of self-replenishment of knowledge; development of logical reasoning skills in senior pupils; development of cognitive abilities and skills of use of all sources of knowledge; formation of the outlook of schoolchildren. It was investigated that the realization of functions should be carried out in the conditions of the educational-developing environment, which means the orientation of the content, forms, methods, means, the nature of the interaction of process participants on the personality of senior students.

It was argued that social and psychological training in the work of a practical psychologist of institutions of general secondary education is one of the active tools being used in the process of solving the problems of organizing educational activities with children of the senior school age in order to establish contacts with peers and correction of interpersonal relations in conditions of the student class. It is established, the social and psychological training becomes an internalizations of social experience, the representation of the inner world of senior pupils, the emotional and volitional sphere has a great potential for harmonizing social relations in a team of senior schoolchildren.

Key words: *educational motivation, social and psychological training, self-development of personality, personal self-determination, training methods, institution of general secondary education.*